

**Logic, Prelogic or Sublogic:
A Study on the Basis of Analysis**

Received date: 2020.05.27 Accepted date: 2020.11.04
PP. 189-208

DOI: [10.22034/jpiut.2020.40023.2568](https://doi.org/10.22034/jpiut.2020.40023.2568)

Mohammad Amin Shakeri

Doctorant, Sciences du langage, Histoire des théories linguistiques (HTL) Sorbonne Nouvelle University, Paris, France

mohammad-amin.shakeri@sorbonne-nouvelle.fr

Abstract

From the first decades of the 20th century, the crisis of Logicism and its inappropriate propositions for the general basis of the analysis of all the facts is among the most problematic epistemological issues. By studying the specific mental functions of primitive societies from a new angle, Lévy-Bruhl shows that if we want to have an appropriate analysis of their fundamentally different mind and life, it would be necessary to introduce a mentality other than our scientific-logical one. He calls it “mystic mentality”; a mentality which, instead of logic, is based on “prelogic”. The prelogical system is indifferent to the law of non-contradiction and is formed based on the law of “participation”. He claims that these two distinct and independent types of mentality coexist. Hjelmslev basically accepts Lévy-Bruhl's proposal and takes advantage of the epistemological consequences of his ideas as a support for dealing with the general problem of structural analysis. Taking the most general concept of language (or semiotic) as the object of his special immanent theory, he introduces the “sublogical system” as a ground from which the logic and prelogic can be derived. He refers to the law of participation and claims that the basic opposition in a semiotic is that between A and A+(non-A), and not, as logic assumes, the one between A and non-A (contradiction). Regarding this hypothesis, Hjelmslev establishes a formal sublogical calculus in the procedure of his Glossematics while treating the analysis of systems (or the articulation of categories concerning oppositions). It should be considered as an alternative to the logical proposal which is established as the basis of the analysis in many theories such as those of Jakobson, Lévi-Strauss, Chomsky, and so on. In the present study, we intended to explain Lévy-Bruhl's prelogic and Hjelmslev's sublogic and their relations, and to cast light on an important possible response to the epistemological problem of the inadequacy of logicism.

Keywords: Prelogic, Sublogic, Participation, Lévy-Bruhl, Hjelmslev, Glossematics, Mentality, Semiotic.

1. Introduction

The present study aims to investigate two successive theories in the first half of the 20th century which provide alternative answers to the epistemological problem of registering and analyzing so-called illogical, or generally, irrational facts. If we exclude the “panlogicism” that interprets facts as always being governed by absolute reason or logic, and also the “irrationalism” that denies all questions concerning logic, we can contrast two general approaches to the problem: *logicism* which registers the non-logical facts only as illogical or antilogical ones and, in the best of cases, seeks a latent logical basis for them; the *positive alternatives to logicism* that seek to introduce a foundation other than the logical one which makes it possible to have irrational, emotional, mystic, affective, imaginative facts next to the logical ones. Both theories we consider belong to the latter approach. Radically criticizing the logicism, they bring in new bases of analysis in general.

2. Lévy-Bruhl’s Prelogic

2.1. Philosopher Involves in Ethnography

In this section, we insist on the fact that we should read Lévy-Bruhl as a philosopher who is engaged in the epistemological issues of metaphysics, rather than the common interpretation that introduces him as an anthropologist. In 1910, he radically criticized the logicism reigning in anthropology, in particular in the “theory of animism” proposed in the English School (Taylor, Frazer, Lang, etc.). Their “risky” postulate, or rather, axiom, is that the *human mind* is identical, i.e. “is always exactly the same at all times and in all places.” In fact, logicism imposes the structure of its own mind on all human beings, including the primitives. Lévy-Bruhl explores in-depth the ethnographical studies on primitive tribes from a new innovative angle and offers an alternative analytical proposition.

2.2. Prelogical Mentality and Mystic Life Based on the Law of Participation

Here, we examine the epistemological consequences of Lévy-Bruhl’s theory. They are related to the notions of *mystic*, *prelogic*, and *participation*: a) “mystic” concerns the content of collective representations, institutions, and functions of primitive mentality which are integrally saturated with magical, emotional, imaginative forces; b) “prelogic” is the ground that these mystic contents are formed and connected to each other and to every phenomenon. In other words, the *prelogical system* (neither illogical nor antilogical) is an alternative for the logical system, a system that is indifferent to logic and can make the mystical mind and life possible; c) “participation” is the constructive minimal relation within the prelogic that supplies the mystic mentality with the fundamental *law of participation* according to which two things can be merged, one thing can be another thing or can be in two places at the same time. In other words, participations allow multinumeration, consubstantiality, and multilocation. Therefore, the prelogical mentality is indifferent to the logical law of non-contradiction. After briefly examining Lévy-Bruhl’s findings, we conclude that he distinguishes two general types of mentalities: *scientific-logical* and *mystic-prelogical*. The important remark is that these two types are not completely separate; on the contrary, they coexist independently. In fact, the main difference between their manifestations in modern and primitive societies is the *orientation* of these minds towards those general types.

2.3. Critics, Revisions, and Receptions

In this section, we refer to some of the critics on Lévy-Bruhl’s theory that forced him to slightly withdraw and to apply some revisions to his propositions and analyses. We believe that the revisions are nothing but declarations. The fundamental structure of his theory remains intact. After alluding to certain receptions of his theory in various fields, we call

attention to one of the most important contributions to its epistemological quest in Denmark.

3. Hjelmslev's Sublogic

3.1. From Mentality to Semiotic

Taking "structure" -i.e dynamisms and systems that form all manifestations and representations- as the object of study, confronts us anew with the epistemological problem of the basis of analysis. The problem is the same: how to analyze irregularities, ambiguities, contradictions, syncretisms, and all other illogical/irrational facts widely observed in the treatment of structures? Here too, the dominant approach is that of logicism (cf. hierarchizing within systems, binary oppositions, introducing dichotomies such as deep-structure/surface-structure, core/periphery, etc.). There are alternatives to logicism, however. One of the striking cases is the (sub-)theory of *Sublogic* in Hjelmslev's Glossematics amid "Linguistic Circle of Copenhagen", where Lévy-Bruhl's problematics was a critical topic. By widening the perspective and projecting the Saussurian *langue* to all objects, Hjelmslev defines the general object of *semiotic* in relation to which the *mentality* would be a particular object. Hence, the Lévy-Bruhlian "logic/prelogic" dichotomy should be subjected to fundamental reformulation.

3.2. Glossematics: From Prelogic to Sublogic

After concisely introducing Hjelmslev's Glossematics (or rather *Sprogteori*) as a *formal* and *immanent* theory, we trace the evolution of his approach to the Lévy-Bruhlian problem in four of his works: 1) in his book of 1928, where he puts the accent on Lévy-Bruhl theory of prelogical mentality and his participation; 2) in an article dated 1933, where he uses the notion of participation to develop his theory of *tension*; 3) in his major study on grammatical cases in 1935, where he introduces the first version of his theory of *sublogical system*; and 4) in his *Résumé of a Theory of Language*, where he finally formulates the sublogical system as the basis of an analysis of *systems* within the procedure of Glossematics.

Hjelmslev determines the inclusive ground of sublogic from which both logical and prelogical systems can be derived. The prelogical system itself is the basis for the logical one due to the law of participation.

3.3. Sublogical System

In this section, we describe Hjelmslev's (sub-)theory of the sublogical system concisely as a simplified model. He based his sublogical calculus on a modified form of Lévy-Bruhl's *participation*, instead of *exclusion* that is the base in logic. We introduce some of his basic concepts, such as *correlation*, *zone*, *field*, *participation*, *exclusion*, *participant*, *dimension*, *insistence*, etc. Then we go into detail and present the calculus.

Hjelmslev's sublogical system is a productive machine founded on a relatively large number of minimal basic oppositions including and based on participation. It can generate thousands of correlational systems (categories) capable of registering/analyzing any fact (logical, illogical, mystical, emotional, etc.) in the same ground.

4. Conclusion

Lévy-Bruhl's theory of *primitive mentality* opened the ground to a fundamental positive criticism of the proposal of logicism for analyzing the so-called irrational facts. The concepts of "prelogic" and "participation" play crucial roles in his theory. Projecting Lévy-Bruhl's epistemological problem to the broader sphere of *semiotic*, Hjelmslev introduces an inclusive ground called "sublogic" that is the basis for any logical and prelogical system. He proposes a rich sublogical calculus based on participation consisting of all possible oppositions. It should be considered as an alternative to the logical proposal which is

established as the basis of the analysis in many other theories. Hjelmslev's sublogical calculus is constructed in a way "to compute so to speak all possible values for categories valid for all possible linguistic [or semiotic] worlds."

References

- Cigana, Lorenzo (2013) "The Linguistic crucible: The *Deuxième Congrès International des Linguistes* as background for Hjelmslev's theory of participative oppositions". *19th ICL papers*. Geneva.
- Durkheim, Émile (1913) « Compte rendu de L. Lévy-Bruhl, 1910 ; et de É. Durkheim, 1912 ». *L'Année sociologique*, 12, 33-37.
- Hjelmslev, Louis (1935) *La catégorie des cas: Étude de grammaire générale*. Universitetsforlaget.
- Hjelmslev, Louis (1963) *Prolegomena to a Theory of Language*. trans. Francis J. Whitfield. University of Wisconsin Press.
- Jung, Carl Gustav (1983) *Man and his symbols*. New York: Doubleday.
- Lévy-Bruhl, Lucien (1949) *Les Carnets (1938-39)*. Paris: PUF.
- Merllié, Dominique (2012) « Durkheim, Lévy-Bruhl et la « pensée primitive » : quel différend ? », *L'Année sociologique* 2012/2 (Vol. 62), pp. 429-446.
- Moughen, Yadollah (2010a) [۱۳۸۹]. *Lucien Lévy-Bruhl va Mas'ale-ye Zehniat-bâ [Lucien Lévy-Bruhl and the Problem of Mentalities]*. Tehran: Daftar-e Pajouhesh-hâye Farhangi. {in Persian}
- Saussure, Ferdinand. de (1916) *Cours de linguistique générale*. ed. C. Bally and A. Sechehaye, with the collaboration of A. Riedlinger. Lausanne and Paris: Payot.
- Shakeri, M. A.; Mirzaei, A. (2016) "Immanent Linguistic Epistemology in Saussure and Hjelmslev: A Comparative Study". *Language Science*, 3(5), 140-117. doi: 10.22054/l.s.2016.7522 {in Persian}

مجله علمی پژوهش‌های فلسفی دانشگاه تبریز

زمستان ۱۳۹۹ سال ۱۴ / شماره ۳۳

منطق، پیش‌منطق یا زیرمنطق: جستاری در باب پایه تحلیل

محمد امین شاکری

دانشجوی دکتری گروه علوم زبانی و عضو گروه پژوهشی تاریخ نظریه‌های زبانی، دانشگاه سوربن نوول، پاریس. فرانسه.

mohammad-amin.shakeri@sorbonne-nouvelle.fr

چکیده

بحران حاصل از منطق‌گرایی و نابسند بودن پیشنهادها برای پایه تحلیل امور یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های معرفت‌شناسی، به‌خصوص از اوایل قرن بیستم میلادی به این سو است. لوی‌برول با بررسی کارکردهای ذهنی اقوام ابتدایی از زاویه‌ای جدید، به ضرورت قائل شدن به ذهنیتی دیگر در جوار ذهنیت علمی-منطقی به‌منظور تحلیل بسنده سازوکار متفاوت آن اذهان تأکید می‌کند. او این ذهنیت را، که متضمن زیست عرفانی است، پیش‌منطقی می‌نامد. ذهنیت پیش‌منطقی، بر خلاف ذهنیت علمی-منطقی، نسبت به قانون امتناع تناقض بی‌اعتناست و بر اساس قانون آمیختگی عمل می‌کند. وی به همزیستی این دو سنخ متمایز و مستقل اشاره می‌کند. یلمزلف با پذیرش پیشنهاد لوی‌برول، ایده‌های او را در ساحتی معرفت‌شناختی حول مسئله کلی تحلیل ساختارها پی می‌گیرد. او با گسترش ابژه بررسی به زبان و نشانگان، به نظام زیرمنطقی که ممکن‌کننده منطق و پیش‌منطق است نایل می‌شود. یلمزلف با بهره‌گیری از قانون آمیختگی تأکید می‌کند که تقابل پایه‌ای در تحلیل نظام‌ها (زبانی و نشانگانی) تقابل میان A (جزء) و $(A + \text{non-}A)$ (کل) است، نه چنان که منطق‌گرایی پیشنهاد می‌کند، تقابل میان A و $\text{non-}A$ (تناقض). بر این اساس، او در نظریه (یا علم) گلوسم‌شناسی، هنگام تحلیل نظام‌ها یا همان مفصل‌بندی مقولات معطوف به پیوندهای تقابلی، دستگاه محاسباتی صوری زیرمنطقی را به عنوان بدیلی برای منطق (که در نظریه بسیاری چون لوی‌استروس، یاکوبسون و چامسکی پایه تحلیل است) صورت‌بندی می‌کند. خود نظام‌های منطقی به عنوان وضعیت‌هایی از نظام‌های زیرمنطقی امکان ثبت شدن می‌یابند. زیرمنطق (و آمیختگی) یکی از ارکان بدیعی است که یلمزلف از طریق آن در گلوسم‌شناسی، که هدف‌اش تأویل و تحلیل انسان-جهان به‌مثابه متن است، امکانات معرفت‌شناختی جدیدی را می‌گشاید. در این جستار، ما این دو نظریه را به عنوان پیشنهادهایی بدیل برای منطق‌گرایی مورد بررسی قرار می‌دهیم و خطوریطشان را می‌سنجیم.

کلیدواژه‌ها: پیش‌منطق، زیرمنطق، آمیختگی، لوی‌برول، یلمزلف، گلوسم‌شناسی، ذهنیت، نشانگان.

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۳/۰۷ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۸/۱۴

مقدمه

نخستین دهه‌های قرن بیستم میلادی دوران فشرده شکل‌گیری جریان‌های کلان علوم و فلسفه‌های نوین بود؛ از منطق صوری و فیزیک کوانتم گرفته تا زبان‌شناسی نوین، جامعه‌شناسی، روان‌کاوی، پدیدارشناسی و الی آخر. دغدغه‌های مشترک غالب این جریان‌ها را مسائل معرفت‌شناسی، بالاخص معطوف به شالوده‌های تعیین‌کننده علوم، تشکیل می‌دادند که همواره محل جدل و تضارب آرا بودند و منجر به شکل‌گیری پارادایم‌های فکری متکثر و گاه نامتجانس شدند. در این میان، اندیشه‌های بدیع که در تفکرات انتقادی ظهور پیدا کرده‌اند و به‌طور بالقوه تعیین‌کننده جریان اندیشگانی نوینی بوده‌اند، همواره با کشف اصول متعارف و موضوعه مسکوت‌مانده در اندیشه‌های عام و جاافتاده، پیگیری آن‌ها و به‌پرسش کشیدن بنیادی‌شان، طرحی نو و تا حد ممکن به دور از هرگونه اصل متعارف و موضوعه در قالب «فرضیه» ارائه کرده‌اند که آفاق جدیدی را برای حیات فکری بشر به ارمغان آورده‌اند. این طرح‌ها گاه به‌سختی دیده و درک شده‌اند. در جستار حاضر ما با تمرکز بر مسئله معرفت‌شناختی منطق‌گرایی (logicism) و بدیل‌های آن، دو مورد پی‌آیند از این فرضیه‌های بدیع کمابیش کم‌اقبال را بررسی می‌کنیم و بر اهمیت‌شان تأکید می‌ورزیم.

با کنار نهادن رویکرد منطق‌شمولی (panlogicism) که هستی و حیات را ذاتاً منطقی فرض می‌گیرد، و با تأیید تجربی وجود اموری که با اصول منطق ناسازگارند، تفسیر این امور در ارتباط با سازمان منطق دو شکل کلی ممکن به‌خود می‌گیرد: یا این امور را به عنوان امور غیرمنطقی ثبت می‌کنیم که به وساطت منطق قابلیت گشتار و تقلیل به اشکال منطقی را می‌یابند، یا آن‌ها را به‌مثابه اموری مضاف بر امور منطقی ثبت می‌کنیم که سازمان ویژه دیگری دارند.^۱ رویکرد نخست پاسخ منطق‌گرایی (در معنای کلی کلمه) است که از حیث گسترش و کاربرد غالب است؛ رویکرد دوم خود‌پرسی است که به جستجو برای برساختن شالوده‌های جدید دانش دعوت می‌کند. این رویکرد دوم از زوایای متنوع و توسط اندیشه‌های گوناگون پیگیری شده‌اند که موارد مورد بررسی ما، یعنی نظریه پیش‌منطق (prelogic) لوسین لوی‌برول (Lucien Lévy-Bruhl) و (زیر)نظریه زیرمنطق (sublogic) لویی یلمزلف (Louis Hjelmslev)، نیز در زمره آن‌ها قرار دارند. اهمیت این دو نظریه از آن جهت است که هر دو با تکیه بر مشاهدات تجربی و به پرسش کشیدن صریح اصول موضوعه منطق‌گرایی، بدیلی ایجابی برای منطق به عنوان یگانه صورت‌بخش به ابژه دانش ارائه می‌دهند.

خواهیم دید که لوی‌برول با ابژه قراردادن «ذهنیت» (mentality)، و نتیجتاً با اخذ رویکردی روان‌انسان‌شناختی و ترسیم سازوکار متفاوت «ذهنیت ابتدایی» (primitive mentality) در نسبت با «ذهنیت علمی»، به تعبیری، به کشف رابطه کمینه‌ای از جنس روابط منطقی، اما جدا از آن‌ها، به نام «آمیختگی»^۲ (participation) نایل می‌شود و ساحت «پیش‌منطق» را در جوار ساحت منطق تعیین می‌کند. در سوی دیگر، یلمزلف با ابژه قرار دادن «نظام» (system) در تمام ساختارهای حیات («بشریت و عالمیت» (humanitas et univesitas)؛ ن.ک. یلمزلف، ۱۳۹۷: ۲۲۷)، بدیلی صوری (formal) برای منطق به عنوان پایه تحلیل دینامیسم‌های نشانگانی (semiotic dynamisms) بنا می‌کند و در آن، صورت تعدیل‌شده‌ای از آمیختگی لوی‌برولی را مبنا قرار می‌دهد.

در این جستار، نظریه‌های مزبور با تمرکز بر مسئله معرفت‌شناختی پایه تحلیل بررسی می‌شوند.

۲. پیش‌منطق لوی برول

۱.۲. مقدمه

لوسین لوی برول (۱۸۵۷-۱۹۳۹ م.) فیلسوف فرانسوی بود که مطالعاتش بر ذهنیت جوامع ابتدایی او را به نتایج بدیعی در معرفت‌شناسی انسان‌شناسی رساند. هرچند غالباً از لوی برول به عنوان انسان‌شناس یاد می‌شود، اما باید تأکید کرد که او هیچ‌گاه به معنای حقیقی کلمه «انسان‌شناس» نبود، بلکه همواره از جایگاه «فیلسوف» و با پروپلم معرفت‌شناسی متافیزیک به موضوعات قوم‌نگاری و انسان‌شناسی می‌پرداخت (c.f. Mousalimas, 1990: 33). لوی برول در سال ۱۸۸۴ رسالهٔ دکتری خود را در فلسفه تکمیل کرد و در دانشگاه سوربن مشغول شد. او در کنار انتشار آثار قابل توجهی پیرامون تاریخ فلسفه، کتاب مشهور *امر/اخلاقی و علم/اخلاقیات*^۳ (۱۹۰۳) را به نگارش درآورد. لوی برول در این کتاب نشان داد که اخلاقیات و سرشت انسان اموری نسبی هستند و برحسب جوامع گوناگون متنوع‌اند. او همزمان مطالعاتش را پیرامون فلسفه‌ای اساساً متفاوت با فلسفه غربی، یعنی فلسفهٔ چینی، آغاز نمود. در سال ۱۹۰۴ کرسی مهم «استاد فلسفه مدرن» دانشگاه سوربن را کسب کرد و سلسله سخنرانی‌های خوانش تاریخ فلسفه‌اش را پی گرفت. جریان‌های دوگانه‌ای که لوی برول در مطالعات فلسفی‌اش پی می‌گیرد، آینه‌ای است از نظریه‌اش در باب ذهنیت علمی و ذهنیت ابتدایی: از یک‌سو، عقل‌گرایی تجربی و پوزیتیویسم منطقی (با تمرکز بر دکارت، هیوم، میل و کنت)، و از سوی دیگر، آنتی‌تزه‌های غیرعقل‌گرایی ژاکوبی و شوپنهاور (Ibid: 35).

لوی برول با نگره‌داشت دغدغه‌های فلسفی خود منوط به زیرسؤال بردن جهانی‌بودن مقولات فلسفی پیشینی (a priori)، به مطالعه عمیق جوامع ابتدایی و سازوکار متفاوت ذهنیت‌شان گرایش یافت. این مسیری بود که در همان سال‌ها توسط امیل دورکم و همکارانش در علم نوین‌پدید جامعه‌شناسی گشوده شده بود^۴ حاصل پژوهش‌های جدید لوی برول کتاب کلاسیک و شاخص‌اش *کارکردهای ذهنی در جوامع عقب‌مانده*^۵ (۱۹۱۰) (= *کارکردها*) بود؛ کتابی که صورت‌بندی اساسی نظریهٔ نوآورانهٔ او را دربارهٔ ذهنیت ابتدایی به‌شکلی روشن و مبسوط شامل می‌شد. باقی حیات فکری لوی برول به توسعه، شرح و تدقیق آن‌چه در این کتاب پیش‌نهاد بود سپری شد.

لوی برول غایت پژوهش منعکس‌شده در این اثر را چنین عنوان می‌کند: «[صورت‌بندی] یک نظریهٔ دانش نوین و ایجابی که بر روش تطبیقی بنا شده» (Lévy-Bruhl, 2016: 14). او دیدگاه جدید خود را در تخالف با «مکتب انگلیسی»، به‌خصوص نظریهٔ روح‌انگاری (animism) تیلور (E.B. Tylor)، فریزر (J. Frazer) و لانگ (A. Lang)، معرفی می‌کند. نظریهٔ روح‌انگاری با پیش‌فرض گرفتن ذهنیتی یکسان برای بشر، بازنمایی‌های جمعی اقوام ابتدایی (که توسط ایشان «اقوام وحشی» نیز خوانده شده‌اند) را با نداشت به ذهن خود (انسان مدرن غربی) تأویل می‌کند. نظریه‌پردازان مکتب انگلیسی با رویکردی روان‌شناسانه، در توصیفات‌شان تنها به تقریب‌هایی احتمالی نایل می‌شوند که در واقع محصول تحمیل ذهن منطقی بر ابژهٔ بررسی‌شان است. ایشان بر این باورند که انسان‌های ابتدایی «بزار» منطقی را به‌طور ناقص و بدوی به‌کار می‌گیرند. در مقابل، لوی برول در حین تأکید بر خصلت جمعی (collective) بازنمایی‌ها و نهادهای اقوام ابتدایی، رهاکردن اصل موضوعهٔ ذهنیت یکسان بشر و رصدکردن سازوکاری متفاوت در مجاورت منطقی، رویکردی تفهیمی و شبه‌وپری اتخاذ می‌کند: «بباید از این تلاش [عبث] مبنی بر این‌که فعالیت ذهنی آن‌ها را گونه‌ای مادون از فعالیت ذهنی خود وانمود کنیم، دست بکشیم» (ibid: 76). لوی برول در این اثر به‌طور مفصل به کاوش در گزارش‌های

قوم‌نگاران می‌پردازد. او از یک‌سو با پرهیز از تفسیر فلسفی و الهیاتی در جستجوی مواجهه‌ای ناب با ذهنیت اقوام ابتدایی است، و از سوی دیگر، دغدغه اصلی‌اش همان معرفت‌شناسی متافیزیک ذهن علمی باقی می‌ماند. ثمره نظری و معرفت‌شناختی کتاب کارکردها حول سه مفهوم پیوندهای «عرفانی» (mystic)، اصل «آمیختگی» و ذهنیت «پیش‌منطقی» شکل می‌گیرد که در ادامه تشریح خواهند شد. خوشبختانه، اندیشه لوی‌برول در زبان فارسی به شکل شایسته‌ای تشریح و منعکس شده‌است. یدالله موقن، علاوه بر انتشار مقالات تألیفی و ترجمه‌ای متعدد، اثر اصلی لوی‌برول را تحت عنوان کارکردهای ذهنی در جوامع عقب‌مانده (۱۳۸۹) به‌شیوایی و بادقت بالا ترجمه کرده و نیز کتاب مختصر لوسین لوی-برول و مسئله ذهنیت‌ها (۱۳۸۹) را به رشته تحریر درآورده‌است.

۲.۲. ذهنیت پیش‌منطقی و زیست عرفانی بر پایه قانون آمیختگی

لوی‌برول با بررسی موشکافانه صدها نمونه از بازنمایی‌های جمعی، مقوله‌بندی‌ها و رسوم مجموعه کثیری از جوامع ابتدایی، از سونی‌ها و کلامات‌های امریکای شمالی گرفته تا ده‌ها قبیله بومی آفریقا، امریکای جنوبی و استرالیا، و نیز جوامع مدنی‌تر و پیچیده‌تری مانند اقوام مختلف چین و هند، و مقایسه آن‌ها با موارد متناظر در ذهنیت منطقی مدرن، خصیصه‌های بنیادین متفاوتی را برای ساختارها و کارکردهای اذهان ابتدایی کشف می‌کند. او روشی تطبیقی را پیش می‌گیرد که طبق آن قیاس دو گونه ذهنیت در حالات بیشینه (maximal) مفروض منجر به استخراج تمایزات حداکثری می‌شود. این نکته‌ای بسیار حائز اهمیت است که معمولاً در خوانش نظریه لوی‌برول مغفول مانده و سبب شده تا نظرگاه اساساً معرفت‌شناختی او نادیده گرفته شود. همان‌طور که اشاره شد، خصلت عرفانی، پیش‌منطق و آمیختگی سه مفهوم مرکزی پیشنهاد لوی‌برول است. اکنون این سه مفهوم را معرفی می‌کنیم:

– لوی‌برول از مفهوم «عرفانی» یا «رازآلود» (و نیز «جادویی») کاربرد ویژه‌ای می‌کشد و آن را در مقابل دریافت روان‌شناسانه، آگاهانه و کانکریت (ملموس) مکتب انگلیسی از ذهنیت ابتدایی قرار می‌دهد. این مفهوم بیشتر با اصطلاح «توتمیسم» نزد دورکم و موس قرابت دارد، که البته به‌جای «امر اجتماعی» (social fact)، «امر جمعی» (collective fact) را مفروض قرار می‌دهد. لوی‌برول عرفانی بودن را اینگونه معرفی می‌کند: «انسان ابتدایی واقعاً تصویری از شیئی در ذهن خود دارد و می‌پندارد که این تصویر واقعی است؛ اما این تصویر با بعضی امیدها و ترس‌ها نیز عجین شده است؛ زیرا انسان ابتدایی معتقد است که بعضی تأثیرات جادویی از اشیا فیضان می‌کنند یا بر آن‌ها اثر می‌گذارند. این تأثیرات، خواص جادویی یا نیروهای مرموز جادویی هستند که بر حسب اشیا و شرایط متغیرند؛ اما در نظر انسان ابتدایی این تأثیرات جادویی همیشه واقعی هستند و بخش جدایی‌ناپذیری از بازنمایی‌های ذهنی او را تشکیل می‌دهند. چنانچه بخواهیم سرشت عام این بازنمایی‌های جمعی را، که چنین نقش مهمی در فعالیت ذهنی اقوام رشد نیافته دارند، در یک کلمه بیان کنیم آن را «عرفانی» می‌نامیم [...] ذهنیت عرفانی ذهنیتی است که به نیروها و تأثیرات و اعمالی اعتقاد دارد که گرچه آن‌ها را از طریق حواس نمی‌تواند درک کند، اما وجودشان را واقعی می‌پندارد. به دیگر سخن، واقعیتی که انسان‌های ابتدایی را احاطه کرده است خود سرشتی عرفانی [یا جادویی] دارد» (لوی‌برول، ۱۳۸۹: ۹۲).

بدین ترتیب، ذهن عرفانی-ابتدایی بر خلاف ذهن عقلانی-شناختی، ابژه را نه به‌واسطه انتزاع مقولات متنافر از محرک‌های احساسی و عاطفی، بلکه مستقیماً به‌واسطه عناصر عاطفی و هیجانی برآمده از نیروهای عرفانی جمعی درک و بازنمایی می‌کند (همان: ۸۹-۹۰). برای ذهن عرفانی، معنا پیش از هرچیز در شبکه پیچیده نیروهای جادویی تعیین می‌شود و شکل می‌گیرد. بدین معنی، عرفانی بودن خصلت تمامی فعالیت‌ها، کارکردها،

بازنمایی‌ها، باورها و رسوم انسان ابتدایی است. باید توجه داشت که عرفانی‌بودن، بنا به تعریف، ضرورتاً و مطلقاً خصلتی «جمعی» است که تحقق‌اش در سوژه‌های منفرد نیز قابل رصد است. پس اساس‌قراردادن مطالعه حواس، ساختار مغز و قوای محرکه و شناختی انسان ابتدایی با آنچه لوی‌برول از ذهنیت عرفانی مدنظر دارد نامرتبط است و راه به جایی نمی‌برد (ن.ک. همان: ۹۹-۱۰۰).

- مفهوم «پیش‌منطق»، نواژه‌ای که جدل‌های بسیاری را سبب شد، در واقع روی دیگر همان خصلت «عرفانی‌بودن» ذهنیت ابتدایی است. لوی‌برول می‌نویسد: «اگر محتوای بازنمایی‌های جمعی انسان‌های ابتدایی را مدنظر داشته باشیم، ذهنیت آن‌ها را عرفانی می‌نامیم، اما چنان‌چه پیوندهای میان بازنمایی‌ها یا نسبت‌هایی را که این بازنمایی‌ها میان پدیده‌ها برقرار می‌کنند مورد توجه‌مان باشد، ذهنیت آنان را پیش‌منطقی می‌خوانیم» (همان: ۱۴۲). در واقع، اصطلاح پیش‌منطقی آن نظام و مکانیسمی را کیفیت‌نمایی می‌کند که بازنمایی‌ها، و در کل، ذهنیت عرفانی طبق آن تنظیم می‌شود و قوام می‌یابد. پس پیش‌منطق پاسخی ایجابی برای این استفهام انکاری لوی‌برول مهیا می‌کند: «آیا نباید نتیجه‌گیری کنیم که این بازنمایی‌ها از سیستم منطقی دیگری جز آن منطقی که بر فهم ما حاکم است پیروی می‌کنند؟» (همان: ۱۳۱). این «سیستم منطقی دیگری» از ضرورت بنیان و اصول دیگری جز اصول منطق خبر می‌دهد؛ بنیانی که به اندازه اصول منطقی و حتی بسیار فراتر از آن امکان برپایی ذهنیت، ادراک، بازنمایی و باورمندی را میسر می‌کند. در اینجا باید دو نکته اساسی را راجع به اصطلاح پیش‌منطق مدنظر قرار داد تا از دچار شدن به کژ برداشت‌های معمول جلوگیری کرد: الف) پیشوند «پیش-» در این واژه بر مرحله‌ای پیشینی یا وضعیتی قدیم دلالت ندارد؛ پیش‌منطق را هرگز نباید به عنوان مرحله گذاری به منطق یا نسخه گذشته‌ای از منطق در نظر گرفت، بلکه برعکس، پیش‌منطق و منطق دو نظام‌اند که با نسبت‌های مختلف هم‌زیست و هم‌حضورند (همان: ۱۴۲؛ ۵۱۴؛ ب) این که ذهنیت عرفانی پیش‌منطقی است، هرگز به معنای «غیرمنطقی» (alogical) و «ضدمنطقی» (antilogical) بودن این ذهنیت نیست، بلکه اتفاقاً نفی کاربرد این دو اصطلاح در مورد ذهنیت عرفانی است. غیرمنطقی آن است که اصول منطقی را رعایت نکند، ضدمنطقی آن است که طبق بدیل نقیض منطق عمل کند، حال آن که پیش‌منطقی اساساً نسبت به اصول منطقی علی‌السویه است، زیرا اصول مختص به خود را دارد (همان: ۱۴۲-۱۴۳؛ c.f. Mousalimas, 1990: 37-39). پس می‌بینیم که لوی‌برول با اتکا به مفهوم پیش‌منطق رویکردی متقابل با منطق‌گرایی اتخاذ می‌کند. اما عنصر سازنده و ایجابی این نظامی که در موازات منطق تعریف می‌شود چیست؟ این پرسش ما را به مفهوم «آمیختگی» رهنمون می‌سازد.

- «آمیختگی» رابطه بنیادینی است که اجزای نظام پیش‌منطقی (تصورات، نیروها، بازنمایی‌ها و ...) را به هم پیوند می‌دهد و بدیل رابطه متناظر (exclusive) در منطق است. آمیختگی هسته مولد نظریه لوی‌برول است. از زمان ارسطو، کل اندیشه منطقی بر دو قانون این‌همانی (A، همان A است) و امتناع تناقض (A، نقیض A) یا (non-A نیست) استوار است. حال لوی‌برول از قانون دیگری سخن می‌گوید که بر زیست پیش‌منطقی حاکم است: طبق قانون آمیختگی یک چیز می‌تواند در عین حال چیز دیگری هم باشد؛ به بیان دیگر، آمیختگی نسبت به قانون این‌همانی و امتناع تناقض بی‌اعتنا است. آمیختگی امکان تکثیر ذات، هم‌جوهری و تعدد حضور را برای ذهنیت عرفانی می‌گشاید (cf. ibid: 38). «موجودات زنده، اشیا، پدیده‌ها و رویدادها می‌توانند هم خودشان باشند و هم چیزی دیگر [...] تناقض میان یک و بسیار، این‌همانی و این‌نه‌آنی و مانند این‌ها را ذهنیت ابتدایی نادیده می‌گیرد و اگر یکی از این تقابل‌ها را تأیید کرد دلیلی نمی‌بیند که آن دیگری را رد نکند. این تناقض برای ذهنیت ابتدایی در درجه دوم اهمیت است.» (لوی‌برول، ۱۳۸۹: ۱۴۰-۱۴۱).

پس قانون آمیختگی بدون طرد و رد قوانین منطقی، صرفاً نسبت به آن‌ها بی‌اعتناست و امکان ایجاد رابطه غیرمتناظر (non-exclusive) آمیختگی را مهیا می‌کند. بدین ترتیب، برای ذهنیت ابتدایی چنین امکان‌هایی باز می‌شود: عضو قبیله در عین حال می‌تواند توت‌ماش، مثلاً طوطی سرخ (همان: ۱۴۱)، نیز باشد؛ شیء حاوی خاصیت جادویی، مثلاً پر، می‌تواند دم گوزن هم باشد، و خود گوزن هم باشد و غله هم باشد و الی آخر (همان: ۱۹۵-۱۹۷)؛ فرد در عین حال که مرده است می‌تواند زنده هم باشد، این سمت رود هم باشد و آن سمت رود هم باشد (همان: ۴۱۴-۴۴۰) و نظایر آن. در واقع، صدها نمونه‌ای که لوی‌برول در کتاب‌اش بررسی می‌کند، همگی مثال‌هایی از آمیختگی‌اند. همان‌طور که مشاهده می‌شود، هنگامی که پای آمیختگی در میان باشد، فعل ربطی «بودن» دیگر معنای اسنادی ندارد و دیگر سازنده قضیه حملی منطقی نیست، رده‌بندی جانوران و اشیاء، رویدادها و نیروها و غیره، هیچ ربطی به طبقه‌بندی‌های علمی و تجربی ندارند، و الی آخر.

لوی‌برول در صدد است تا با نشان دادن نقش تعیین‌کننده آمیختگی در جنبه‌های مختلف زیست اقوام ابتدایی و بیرون کشیدن سازوکارهای گوناگون ذهنیت عرفانی‌شان، تا حد ممکن تصویری جامع و ملموس از این گونه دیگر ذهنیت به دست دهد؛ کاری که به میزان زیادی در آن موفق است. برای این منظور، او بازنمایی‌های جمعی (فصل ۱)، انواع مقوله‌های زبانی (فصل ۴)، سیستم‌های مختلف شمارش (فصل ۵) و آداب و رسوم حول موضوعاتی چون بیماری، مرگ، تولد، مالکیت و تحلیف (فصل ۶ تا ۸) را مورد بررسی قرار می‌دهد. اما برای لوی‌برول در مقام فیلسوف و نه انسان‌شناس، خود این تبیین‌های درخشان هدف نهایی نیستند، بلکه آن‌ها ضرورت ثبت ذهنیت عرفانی بر پایه آمیختگی‌ها و سیستم پیش‌منطقی را اکیداً تأیید می‌کنند.

پس بنا بر فرضیه پیش‌نهاد لوی‌برول، ما می‌توانیم به دو سنخ ذهنیت قائل شویم: ذهنیت منطقی-علمی، یا همان ذهنیت ماء، و ذهنیت پیش‌منطقی-عرفانی، یا همان ذهنیت ابتدایی. ذهنیت علمی بر قواعد منطقی استوار است، به طوری که مقولات را به صورت متقابلاً متناظر ثبت می‌کند و در نتیجه دو عضو مقوله نمی‌توانند همزمان یک چیز باشند، یا یک عضو مقوله نمی‌تواند همزمان در دو جا ثبت شود. برعکس، ذهنیت پیش‌منطقی طبق قانون آمیختگی عمل می‌کند، به طوری که مقولات و اعضایشان می‌توانند در هم ادغام شوند، یکی شوند یا در چندجا حضور داشته باشند. با عطف توجه به کارکردهای ذهنی، این دو ذهنیت دو سمت‌گیری (orientation) کاملاً متفاوت دارند: از منظر ادراکی، ذهنیت علمی طبق فرایندهای گزینش (نگه‌داشت پدیده‌های تغییرناپذیر در شرایط خاص) و ریزش (حذف امور عارضی و آنچه متعلق به پیش‌داوری است) «عینیت» را «تعریف» می‌کند؛ اما ذهنیت ابتدایی بر اساس خواص عرفانی، نیروهای اسرارآمیز و تأثرات پدیده‌های مدغم در کل «واقعیات زیست عرفانی» را «احساس» می‌کند (ن.ک. همان: ۱۰۱-۱۰۲).

برای داشتن تفسیری سازمند و بسنده از نظریه لوی‌برول -بالاخص در هماهنگی با توضیحات فصل ۹ کتاب کارکردها و نیز تدقیق‌های موجود در کتاب دفترچه‌ها^۲ (۱۹۴۹)- نباید این دو سنخ را حالت‌های متحقق دو ذهنیت کاملاً جدا در نظر گرفت، بلکه آن‌ها موجودیتی مفهومی و نظری هستند که مابه‌ازایی که به شکل خالص تحقق یافته باشند ندارند. در جوامع ابتدایی همواره اعمال و قواعدی یافت می‌شوند که صراحتاً قانون آمیختگی را طرد می‌کنند و مطابق با منطق‌اند؛ همچنین در جوامع مدرن هیچ‌گاه نمی‌توان وضعیتی را دید که منطق علمی تماماً بر آن حاکم باشد، حتی در دقیق‌ترین علوم نیز همواره پای آمیختگی در میان است (ن.ک. لوی‌برول ۱۳۸۹: ۵۰۹-۵۱۰). پس هنگام بحث از تجلی این ذهنیت‌ها -همان‌طور که در مورد کارکردهای ذهنی نیز چنین عنوان شد- امر تعیین‌کننده «سمت‌گیری» متفاوت این دو ذهنیت است: ذهن انسان مدرن بیشتر متکی بر اندیشه منطقی، مفاهیم انتزاعی، واقعیت عینی و سوژه خودبنیاد فردی است، اما انسان ابتدایی بیشتر بر باورهای

رسوب کرده در نظام بسیار زایای پیش منطقی، واقعیات عرفانی، نیروهای آمیخته و بازنمایی‌های جمعی اتکا دارد. «سمت‌گیری» مفهوم کلیدی نظریه لوی برول است که معمولاً منتقدان توجه کمتری به آن کرده‌اند. «اندیشه منطقی هرگز نمی‌تواند وارث کل میراث ذهنیت پیش منطقی شود»، زیرا ذهنیت تماماً منطقی شده بسیار کارکرد محدودی دارد و صرفاً نواحی‌ای از حیات مثل شناخت، اندیشه و استدلال را اشغال می‌کند، در حالی که دیگر کارکردها که به تأثرات و احساسات و غیره مربوطند ضرورتاً با حضور ذهنیتی با درجه‌ای آمیختگی برقرار می‌شوند (همان). بدین ترتیب، این دو سنخ ذهنیت با هم هم‌زیستی دارند، هرچند نسبت به هم مستقل و متمایزند (همان: ۵۱۳-۵۱۴).

۳.۲. انتقادهای بازنگری‌ها و پذیرش‌ها

تحلیل لوی برول از ذهنیت جوامع ابتدایی و نظریه پیش منطقی او توسط انسان‌شناس‌هایی چون موس (M. Mauss) و مالینوسکی (B. Malinowski) مورد ستایش قرار گرفت، هرچند که با نتایج تحلیل‌های او موافق نبودند. امیل دورکم نیز تا حدی تحلیل لوی برول را تحسین کرد، اما چه در روش و چه در نتایج اختلاف نظرهایی جدی با او داشت که آن‌ها را در کتاب *صور بنیانی حیات دینی* (۱۹۱۲) و نیز در مقاله‌ای (۱۹۱۳؛ ترجمه در لوی برول، ۱۳۸۹: ۵۱۷-۵۲۲) انعکاس داد. ولی غالب انسان‌شناسان، به‌ویژه اوانز-پریچارد (E. Evans-Pritchard)، دیدگاه نوین لوی برول را برناتافتند و به شدت بر او تاختند. همان‌طور که موقن (۱۳۸۹) نیز تأکید می‌کند، اکثر این انتقادهای محصول درک ناصحیح و کز برداشت‌هاست.^۸

بیشترین حجمه‌ها مفهوم نو و بنیادین «پیش منطقی» را هدف قرار می‌دادند. بخش قابل توجهی از خوانش‌های غلط انسان‌شناسان از فرضیه پیش منطقی ناشی از عدم درک درست پروبلم معرفت‌شناختی لوی برول، و در نتیجه خلط مفهوم «منطق» با کاربرد این واژه در زبان روزمره بود. برخی نیز از اساس با قائل شدن به دو سنخ ذهنیت مخالف بودند. عده‌ای هم او را به نژادپرستی متهم کردند. فشار انتقادهای آن قدر زیاد شد که لوی برول در یادداشت‌های اواخر عمرش از رهاکردن مفهوم «پیش منطقی» و جایگزین کردن‌اش با عباراتی معترضه سخن گفت (34-35: 1949). اما همان‌طور که موقن به درستی اشاره می‌کند، «این سخن به معنی رد نظریه ذهنیت پیش منطقی نیست، بلکه تغییر بیان در ارائه مطلب است» (در: لوی برول، ۱۳۸۹: ۲۸). در واقع، محتوای نظریه لوی برول همواره حفظ شده و بازنگری‌هایش را باید، هم‌راستا با آرای او در باب نسبیت فرهنگی پیش از کتاب *کارکردها*، و نیز سطور کمتر تأکیدشده در خود کتاب *کارکردها*، به تدقیق و روشن‌سازی تعبیر کرد. همچنین، یونگ (C. G. Jung)، که مفهوم «آمیختگی عرفانی» را مستقیماً از لوی برول گرفته، درباره این نقدها و بازنگری‌ها می‌گوید: «او بعدها تحت فشار نقدهای مخالف این اصطلاح[ها] را پس گرفت، اما من معتقدم که منتقدین وی در اشتباه بودند» (Jung, 1983: 24).

اما از سوی دیگر، افراد بسیاری فرضیه آمیختگی و پیش منطقی لوی برول را به عنوان پایه‌هایی برای تحلیل پذیرفتند، یا در پیشبرد اندیشه خود با او هم‌داستان بودند. علاوه بر یونگ، اندیشمندانی چون پیاژه، گودی، کاسیرر، مرلوپونتی، هوسرل، لویناس، ویگوتسکی و دیگران مستقیماً تحت تأثیر او بودند یا در مراودات سازنده با او قرار گرفتند. فلسفه افرادی چون یاسپرس، هایدگر و ویتگنشتاین نیز از جنبه‌هایی اساسی با نظریه لوی برول هم‌راستا است. همچنین در حیطه هنر و ادبیات نام‌آشنایانی چون آندره برتون، جیمز جویس و تی. اس. الیوت مستقیماً از ایده‌های آمیختگی و پیش منطقی لوی برول متأثر بودند. موقن در مقدمه‌ای که بر کتاب *کارکردها* (۱۳۸۹: ۱-۵۷) نگاشته، این پذیرش‌ها و تأثیرات را به‌خوبی شرح داده‌است، که ما در این‌جا از ورود به آن‌ها خودداری می‌کنیم. اما در این میان، مورد ویژه‌ای که از قلم افتاده به سهم ویژه نظریه -یا بهتر است

بگویم علم- گلوسم‌شناسی (Glossematics) در پیشبرد و صورت‌بندی ایده‌های معرفت‌شناختی متأثر از لوی‌برول بازمی‌گردد. این مهم توسط یلمزلف تحت (زیر)نظریه «زیرمنطق» ارائه شده‌است که در ادامه بر آن متمرکز می‌شویم.

۳. زیرمنطق یلمزلف

۱.۳. مقدمه

دیدیم که لوی‌برول با اتخاذ «ذهنیت» به‌عنوان ابژه بررسی و تحلیل آن در جوامع ابتدایی، به سنخ دیگری از ذهنیت در جوار «ذهنیت منطقی» نایل می‌شود و آن را «ذهنیت پیش‌منطقی» می‌خواند؛ ذهنیتی که با بی‌اعتنایی به قانون منطقی امتناع تناقض، بر پایه قانون «آمیختگی» عمل می‌کند. حال، با گسترش نظرگاه و ابژه قراردادن «ساختار» (structure) به‌منزله سازوکار و نظام صورت‌بخش به تمام تجلیات، تولیدات و بازنمایی‌ها، یا در یک کلام به «جهان-انسان» به‌مثابه «متن»، مسئله منطقی و پیش‌منطق مستلزم صورت‌بندی دوباره می‌شود. محوریت پروبلم ساختار، که بخش عظیمی از اندیشه قرن بیستم را تحت جریانات متنوع ساختارگرایی (و پس‌ساختارگرایی) پدید آورد، سبب شد تا موضوعاتی چون نشانگان (semiotic)، گفتمان، روایت، نظام‌های زبانی، ساختمان روان و نظایر آن، به مسائل مرکزی بسیاری از مباحث فلسفه و علوم انسانی - و حتی فراتر از آن، در تمامی علوم- بدل گردند. یکی از اصلی‌ترین خاستگاه‌های اندیشه ساختارگرا - و شاید مهم‌ترین‌شان - آرای اساساً مبدعانه سوسور (F. d. Saussure) در کتاب *دوره زبان‌شناسی عمومی* (۱۹۱۶) بود. بر اساس این دیدگاه، زبان دیگر نه صرفاً به‌منزله جواهر متجلی در کاربرد فرد و اجتماع انسانی یا همان پرول (parole)، بلکه ضرورتاً و پیشاپیش به‌عنوان ساختار شالوده‌ای صورت‌بخش و ممکن‌کننده تمام جواهر (شناخت، ذهنیت، تجربه، فهم و ...) یا همان لانگ (langue) بررسی می‌شود. اگر این لانگ را بر حسب تمهیداتی تجربی و معرفت‌شناختی به کل ساحت زیست فراقکنیم، به ابژه‌ای کلی می‌رسیم که یلمزلف (۱۳۹۷: ۱۹۰ به‌بعد) آن را «نشانگان» می‌خواند. پس ذهنیت در قیاس با نشانگان، یا مفهوم کلی ساختار، ابژه‌ای جزئی است که امکان بازتعریف تحت این ابژه کلی را دارد. اکنون باید دید که در ساحت بررسی ساختارها هنگام مواجهه با پروبلم لوی‌برولی منطقی/پیش‌منطقی چه رویکردی اتخاذ می‌شود.

در میان جریان‌های ساختارگرایی نیز رویکرد منطقی‌گرا غالب است. بررسی ساختارها هر نظریه‌پردازی را بر آن می‌دارد که ابژه‌اش رفتاری تماماً عقلانی و منطقی ندارد؛ بی‌قاعدگی‌ها، ابهام‌ها، تناقض‌ها و همتایی‌ها همواره رخ می‌نمایند. پاسخی که ساختارگرایان منطقی‌گرا، یعنی افرادی چون یاکوبسون (R. Jakobson)، لوی‌استروس (C. Lévi-Strauss) و چامسکی (N. Chomsky)، در برابر رفتار غیرعقلانی ساختارها دارند با آن‌چه لوی‌برول درباره مکتب انگلیسی انسان‌شناسی در مواجهه با رفتار اقوام ابتدایی عنوان می‌کند قابل مقایسه است: آن‌ها با اتکا بر منطق حاکم بر گفتمان علمی، در پس‌پشت ساختارها نظام‌های عقلانی و منطقی را ثبت می‌کنند و این کار را به‌واسطه فراقکنی متعالی (transcendent) نظام متناظر منطقی بر ابژه‌شان از طریق گشتارهایی چون پایگانی‌کردن (hierarchizing) و قائل‌شدن به ژرف‌ساخت و روساخت، به هسته و حاشیه و به نظام‌های دودویی (binary) انجام می‌دهند. در واقع، ایشان نیز منطق را بر ابژه خود تحمیل می‌کنند. منطق‌گرایی ابژه‌هایی همچون زبان شعر را در بهترین حالت به عنوان طفیلی زبان علم و منطق تفسیر می‌کند. اما در ساحت ساختارگرایی نیز بدیلی برای منطق‌گرایی وجود دارد که رویکردی شبیه رویکرد لوی‌برول اتخاذ می‌کند. در این‌جا ما تمرکزمان را به رویکردی درون حلقه زبان‌شناسی کپنهاگ معطوف می‌کنیم.

نظریه ذهنیت ابتدایی لوی برول از سال ۱۹۲۴ در دانمارک به طور جدی معرفی شد و مورد توجه قرار گرفت. ایده‌های پیش‌منطق و آمیختگی او به‌خصوص از سال ۱۹۳۱، با تشکیل «حلقه زبان‌شناسی کپنهاگ» در مرکز مباحث نظری و معرفت‌شناختی قرار گرفت که علاوه بر حلقه، در جلسات «مجمع فلسفی و روان‌شناختی کپنهاگ» نیز پیگیری می‌شد (Cigana, 2013: 1-2). ریشه‌های فلسفی این مباحث به بحران روش منطقی‌گرایی به‌خصوص در مواجهه با زبان برمی‌گردد. افرادی چون بروندال (V. Brøndal)، یلمزلف، اولدال (H.J. Uldall)، توگی (K. Togeby)، هلت (J. Holt) و سورنسن (H.C. Sørensen)، در نظریه یا در تحلیل، هر یک به‌گونه‌ای از پیشنهاد لوی برول بهره جستند (ibid: 15). اما در این میان، نظریه یلمزلف مورد ویژه‌ای است، چراکه از یک سو پیوند وثیقی با نظریه لوی برول برقرار می‌کند و مفاهیم آن را در ساحتی جدید و در سطح انتزاعی بالا پی می‌گیرد، و از سوی دیگر، به بنیان‌های علمی عمومی تحت عنوان «گلوسم‌شناسی» نایل می‌شود که همزمان الزامات معرفت‌شناسی را لحاظ می‌کند و دستخوش تعدیل قرار می‌دهد و در گفتگوی جدی با فلسفه علم و منطق قرار می‌گیرد. در ادامه، به‌طور مختصر تحول پیشنهاد لوی برول را در اندیشه یلمزلف بررسی می‌کنیم.

۲.۳. گلوسم‌شناسی: از پیش‌منطق به زیرمنطق

لویی یلمزلف (۱۸۹۹-۱۹۶۵ م.) زبان‌شناس و نظریه‌پرداز دانمارکی و بنیان‌گذار «حلقه زبان‌شناسی کپنهاگ» بود که نظریه کلان، یا به تعبیر خودش، علم عمومی «گلوسم‌شناسی» یا «نظریه زبان» (Sprogteori) را بنیان نهاد. همان‌طور که اشاره شد، گلوسم‌شناسی قرار بود علمی عمومی یا کلی را بنا نهد که تمامیت ساحت انسان-جهان را به‌مثابه برهم‌کنش دینامیسم‌های نشانگانی می‌دید، چنان که بتواند با تمام علوم دیگر در گفتگو قرار بگیرد؛ گرچه هدف این علم محقق نشد، اما آمایش نظری‌اش تا حد پیشرفته‌ای به‌انجام رسید و تأثیرات قابل توجهی بر ساحت اندیشه گذاشت. امروز، بازگشت به گلوسم‌شناسی و بازگیری مسیر آن از دغدغه‌های برخی پژوهشگران زبان‌شناسی، نشانه‌شناسی و فلسفه است.^{۱۰} یلمزلف با اتکا به آرای سوسور و در گفتگو با سایر نظریه‌ها -چه در زبان‌شناسی و چه در سایر حوزه‌ها، بالاخص معرفت‌شناسی- لازمه‌های چنین علمی را کلی‌نگری، درون‌ماندگاری و صوری‌بودن (در معنای ویژه مدنظرش) می‌داند.^{۱۱} آلמידا (Almeida, 1998) معتقد است که «صورت» (form) [در مقابل جوهر (substance)] و «درون‌ماندگاری» (immanence) دو قمار معرفت‌شناختی یلمزلف و در عین حال دو رکن اساسی گلوسم‌شناسی هستند. لورنزو چیگانا (L. Cigana, 2014b: 192) رکن/قمار سومی را به این دو می‌افزاید: «آمیختگی»، مفهومی که یلمزلف مستقیماً از لوی برول به عاریت می‌گیرد. در این‌جا ما صرفاً بر همین رکن سوم تمرکز می‌کنیم.

مفهوم آمیختگی و به تبع آن مسئله پیش‌منطق و زیرمنطق در سراسر حیات فکری یلمزلف حضوری تعیین‌کننده دارد. ما در سیر شکل‌گیری نظریه، از پذیرش و موضع‌گیری نسبت به نظریه لوی برول تا رسیدن به آخرین صورت‌بندی از نظام زیرمنطقی، می‌توانیم به چهار گام قائل شویم. در این‌جا به اختصار به آن‌ها می‌پردازیم:

۱- یلمزلف در همان نخستین اثرش، *اصول دستور عمومی*^{۱۲} (۱۹۲۸)، صفحاتی را به بررسی آرای لوی برول اختصاص می‌دهد (1928: 257-267). او می‌نویسد: «لوی برول شورمندانه (و بی‌شک به‌درستی) به مبارزه با این اصل موضوعه برخاسته که ذهن انسان همیشه و همه‌جا همانی بوده که هست» (ibid: 258). در ادامه، پس از شرح مختصری از آرای لوی برول، تأکید می‌کند که، بدون قضاوت درباره انتقادهایی که به نتایج بررسی لوی برول وارد می‌شود، خود نظریه و مفاهیم آمیختگی و پیش‌منطق ضرورت‌هایی پایه‌ای و اجتناب‌ناپذیر هستند.

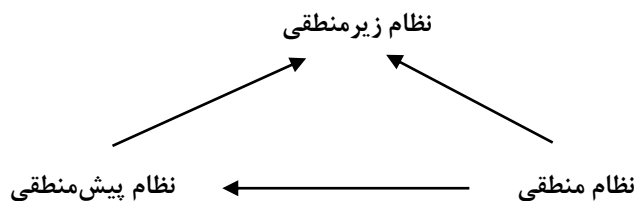
یلمزلف نظریه پیش‌منطق را در مواجهه با تحلیل زبان قرار می‌دهد و نتیجه می‌گیرد که این ایده نقدی بنیان‌افکن بر دستورهای عمومی یکسان‌ساز [یا همان دستور جهانی] وارد می‌کند، اما از سوی دیگر امکان ساختن یک نظام انتزاعی کلی را نمی‌گیرد، بلکه حقایقی را روشن می‌کند که باعث می‌شود گستره چشم‌انداز افزایش یابد و ضرورت نظریه عمومی را برای ممکن‌شدن روش تطبیقی نشان می‌دهد. این نظام انتزاعی کلی چیزی است که یلمزلف در گام‌های بعدی آن را پیگیری می‌کند.

او همچنین در مقاله‌ای که در ۲۸ آوریل ۱۹۳۱ در نشریه پلیتیکن (Politiken) منتشر کرد، به شدت از نظریه لوی‌برول در مقابل منتقدانش دفاع کرد و از ضرورت به کارگیری مفاهیم آن در معرفت‌شناسی علوم انسانی سخن گفت (Cf. Cigana 2014a: 613-614).

۲- یلمزلف در سال ۱۹۳۳ مقاله‌ای مفصل با عنوان «ساختار عمومی هم‌بستگی‌های زبانی»^{۱۳} نوشت و در آن نظریه‌های پشکوسکی (A.M. Peškovskij)، کارشوسکی (S.J. Karcevskij) و یاکوبسون را درباره روابط مقوله‌ای، در گفتگویی سازنده قرار داد و در عین حال تمام‌شان را نقد کرد. او با اتکا به مفهوم آمیختگی لوی‌برول، تأکید کرد که عناصر زبانی، بر خلاف نظر پشکوسکی، به‌طور نظام‌مند، و بر خلاف نظر کارشوسکی، بی‌اعتنا به اصل امتناع تناقض با هم هم‌بسته می‌شوند، و همچنین پیوند آن‌ها نه بر اساس پایگان دودویی و فرضیه نشاننداری (markedness) یاکوبسون - که اساساً نظامی منطقی است -، بلکه درون هر مقوله، بر اساس آمیختگی در یک تک‌نظام و به‌شکل تنش (tension) ساختار می‌یابند. در واقع، نقد یلمزلف بر نظریه یاکوبسون نقد بر تحمیل منطق علمی بر ابژه تحلیل است. البته نباید تصور کرد که او منطق علمی را زیر سؤال می‌برد. یلمزلف می‌نویسد: «برای تبیین راستین امور زبان، باید سرشت ویژه‌شان را مدنظر قرار داد، حتی لحظه‌ای هم نباید از خصیصه غیرمنطقی و ضدمنطقی [همواره] ممکن‌شان غفلت کرد؛ اما در عین حال نباید در دل این خصایص ماند [...] باید تکیه‌گاه منطقی جدیدی یافت که به اندیشه ما امکان ثبت تمام این امور را بدهد» (1933: 70).

۳- یلمزلف در سال ۱۹۳۵ کتاب *مقوله حالت‌ها*^{۱۴} را نگاشت. از این کتاب به‌عنوان یکی از شاهکارهای ساختارگرایی یاد می‌شود. او در این کتاب نخستین نسخه از آن «تکیه‌گاه منطقی جدید» را تحت اصطلاح «نظام زیرمنطقی» (sublogic system) صورت‌بندی کرد (1935: 95-136). در امور زبانی همواره آمیختگی دیده می‌شود و در واقع، ابهام و استعاره، همتابینی (هم‌معنی‌ها، هم‌آوایی‌ها و غیره) و هم‌پوشی، استثنائات و غالب پدیده‌هایی از این دست که بر تمام نظام‌های زبانی حاکم‌اند، همگی محصول آمیختگی در هم‌بستگی عناصر هستند و این‌ها خود ساده‌ترین تقابل را شکل می‌دهند. اما در عین حال و در جوار این آمیختگی‌ها، به‌وفور پیوندهایی (یا هم‌بستگی‌هایی) حضور دارند که با پیش‌فرض داشتن آمیختگی مفصل‌بندی‌ای ایجاد می‌کنند که با اصول منطق در تعارض نیستند. این پیوندهای اخیر که به دو تقابل پایه‌ای تناقض (contradiction) و تضاد (contrariness) تقسیم می‌شوند، کلام و اندیشه منطقی، علم و خود نظریه را ممکن می‌کنند. پس یلمزلف با پیشنهاد مفهوم «زیرمنطق» در صدد آن است که ابعاد کلی آن چیزی را ترسیم کند که «برای نظام تقابل‌های منطقی-ریاضیاتی (در منطق صوری) و نظام تقابل‌های آمیخته (در زبان) مشترک باشد» (ibid:127). چیگانا (2014a: 266) رابطه بین زیرمنطق، پیش‌منطق و منطق در گلوسم‌شناسی را این‌گونه ترسیم می‌کند:

شکل ۱: رابطه منطقی، پیش منطقی و زیرمنطق

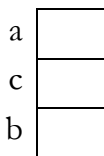
در این شکل، فلش جهت‌دار علامت‌گزینش (selection) در گلوسم‌شناسی است (ن.ک. یلمزلف، ۱۳۹۷، بخش ۱۱) و در این جا به این معنی است که نظام منطقی، نظام پیش منطقی را پیش فرض دارد و این دو، نظام زیرمنطقی را. پس روشن است که آنچه در این نظام شامل زیرمنطق باید مبنا قرار گیرد امکان گسترده‌تر و ممکن‌کننده تقابل‌ها، یعنی «آمیختگی» است که طبق پیشنهاد لوی برول، بر نظام پیش منطقی حاکم است: «[نظام زبان] حول محوری متفاوت از نظام منطقی سامان می‌یابد، و تقابل‌هایش تحت قانون آمیختگی هستند: تقابل نه بین A و $non-A$ ، بلکه بین A و $A + (non-A)$ [کل] است. کشف این امر هیچ شگفت نیست، چراکه دیگر به واسطه پژوهش‌های لوی برول دریافته‌ایم که داغ ذهنیت پیش منطقی بر پیشانی زبان مهر شده است» (Hjelmslev, 1935: 102).

۴- بین سال‌های ۱۹۴۳ تا ۱۹۴۵، یلمزلف نظریه گلوسم‌شناسی را تکمیل و نسخه‌ای شخصی و فشرده از آن را پیاده کرد. این نسخه پس از گذشت بیش از ۳۰ سال -یعنی ۱۰ سال پس از مرگ نظریه‌پرداز- تحت عنوان چکیده‌ای از نظریه زبان^{۱۵} (۱۹۷۵) منتشر شد. این کتاب سنگین و به‌غایت سخت‌خوان، بدون هیچ توضیح و مثالی، صرفاً شامل حدود ۴۷۰ تعریف، ۲۰۰ قاعده و ۶۰ تبصره است، که به‌شکل یک نظام نظری کلان به‌هم‌پیوسته^{۱۶} ارائه شده است. یلمزلف با حرکت از زبان به نشانگان، در این اثر تمهیدات و دستگاه محاسباتی علمی را به‌دست می‌دهد که قادر است پایه‌هایی تحلیلی برای تمام ابژه‌های سامان یافته در لایه‌های نشانگانی متعدد فراهم کند. در بخشی از همین کتاب (۲۱-۵۵) است که به آخرین نسخه از (زیر)نظریه زیرمنطق نایل می‌شویم. در واقع، این نسخه از نظام زیرمنطقی است که اساس پژوهش‌های بعدی یلمزلف قرار می‌گیرد. ما در بخش پیش رو همین نسخه را به اختصار شرح می‌دهیم.

۳.۳. نظام زیرمنطقی

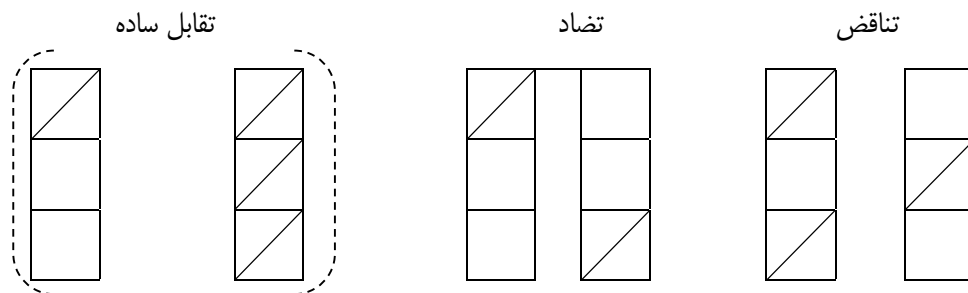
پیش از ورود به بحث آمیختگی و زیرمنطق در دیدگاه یلمزلف، باید نکته‌ای را خاطر نشان کنیم. گلوسم‌شناسی در تمام اشکالش، بالاخص در مبسوط‌ترین شکل‌اش در کتاب چکیده (۱۹۷۵)، فرایندی رویه‌ای (procedural) است از عملیات‌ها (operations)، بدین معنی که با آغاز از تک اصل تجربی (ن.ک. یلمزلف، ۱۳۹۷: ۵۰-۵۱) و با پرهیز از اصول موضوعه، تمام تعاریف و قواعد به‌صورت عملیات‌های پیاپی و متکی بر یکدیگر ارائه می‌شوند که به‌طور بالقوه امکان تعدیل و توسیع‌شان به‌شکل نامحدود وجود دارد. بدین ترتیب، نظریه هیچ‌گاه به‌صورت الگو (model) ارائه نمی‌شود. با این حال، با توجه به الزامات تعلیمی، لاجرم در این جا برای رسیدگی به بحث زیرمنطق، بخشی از نظریه را جدا می‌کنیم و آن را به‌صورت الگو ارائه می‌دهیم. ابتدا، برای داشتن بستری که در آن تمایزات را ثبت کنیم، به یک «ناحیه منطقی» (logical zone) قائل می‌شویم. سپس، تمایزهای ممکن (چه منطقی و چه پیش منطقی) را به صورت تقابل (opposition) قطاع‌هایی از این ناحیه در نظر می‌گیریم. هر یک از این قطاع‌ها را یک «حوزه» (field) می‌نامیم. برای تناقض (1975, Df 75)، یعنی تقابل A و $non-A$ ، داشتن دو حوزه لازم و کافی است، اما برای تضاد (Df 74)،

یعنی تقابل A و B با حضور اما بدون دخالت عنصر دیگر ($C = \text{neither } A \text{ nor } B$)، حداقل به سه حوزه نیاز داریم، یعنی باید حوزه‌ای برای عنصر دیگر یا شق ثالث نیز تعبیه شود. برای آمیختگی یا تقابل «ساده» (Df 78)، یعنی تقابل A و کل ($A + (\text{non-}A)$)، نیز حداقل دو حوزه کفایت می‌کند. یلمزلف علاوه بر این سه وضعیت تقابلی، به یک وضعیت غیرتقابلی نیز قائل می‌شود که در ادامه آن را توضیح می‌دهیم. بنابراین، برای داشتن بستری جامع که در آن تمام وضعیت‌ها قابل ثبت باشد، به ناحیه‌ای با حداقل سه حوزه نیاز داریم:

شکل ۲: ناحیه منطقی

تقطیع به این حوزه‌ها و نام‌گذاری‌شان تماماً دل‌خواهی (arbitrary) است. در این جا می‌توان حوزه‌های a و b را به ارزش‌های متقابل، و c را به ارزش واسط یا شق ثالث تعبیر کرد. بر اساس این حوزه‌بندی سه‌تایی، تناقض، که در آن دو و فقط دو عنصر در تقابل قرار می‌گیرند، این‌گونه معرفی می‌شود: عنصری با یک حوزه (مثلاً c) در مقابل عنصری با غیر آن حوزه (ab). اکنون برای ثبت و مفصل‌بندی تقابل‌های ممکن بین عناصر هم‌بسته (correlate) دو روش داریم: روش منطقی و روش پیش‌منطقی. روش منطقی مبتنی بر تنافر (exclusion; Df 70) است، بدین معنی که دو عنصر هم‌بسته نباید حوزه مشترک داشته باشند. پس طبق این روش، تقابل ساده - که آمیخته است - ثبت نمی‌شود، بلکه به عنوان رابطه‌ای غیرمنطقی کنار گذاشته می‌شود. اگر اشغال هر حوزه در هریک از وضعیت‌های مربوط به عناصر تقابلی را با یک خط مورب (/) نشان دهیم، برون داد روش منطقی چنین خواهد بود:

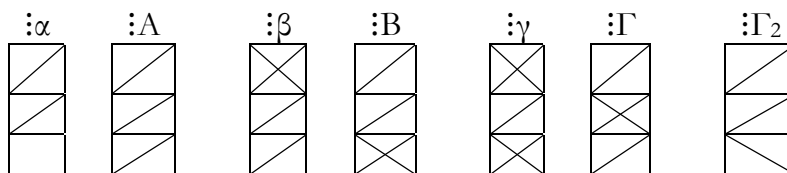

شکل ۳: ثبت تقابل‌ها طبق روش منطقی

مفصل‌بندی مبتنی بر تنافر از دو جهت اساساً غیرجامع است: اول، به دلیل حذف تقابل ساده، و دوم به دلیل طرد هرگونه اشتراک و هم‌پوشی بین عناصر، که خصیصه ساختاری و سازنده نظام‌های زبانی و نشانگانی است. پس روش منطقی نابسنده است.

در مقابل، طبق روش پیش‌منطقی که بر قانون آمیختگی استوار است و هر تقابلی را به‌طور پیشینی بر اساس آمیخته‌بودن جزء در کل می‌بیند، امکانات بسیار جامع‌تری برای ثبت عناصر و مفصل‌بندی تقابل‌ها در اختیارمان قرار می‌گیرد. برای رسیدن به جامع‌ترین حالت ممکن، باید آمیختگی (Df 71) را در مفرط‌ترین شکل‌اش پایه قرار دهیم، یعنی تقابل‌ها، بی‌آنکه تمایزشان از بین رود، در حالتی در نظر گرفته شوند که حداکثر اشتراک ممکن را داشته باشند. اگر ما این جامع‌ترین حالات را ثبت کنیم، آن‌گاه حالت‌های محدود دیگر - که حالت تنافری

محدودترین‌شان است- نیز ذیل آن‌ها قابل ثبت خواهند بود. یلمزلف این جامع‌ترین مبنا را «آمیختگی مفرط» (extreme participation; Df 76) می‌نامد. در روش پیش‌منطقی، علاوه بر اشغال حوزه‌ها (در حالت آمیختگی مفرط) یا امکان اشغال حوزه‌ها (برای حالات آمیختگی غیرمفرط) که با علامت خط مورب (/) مشخص شد، به ضرورت اشغال حوزه‌ها یا «پافشاری» (insist; Df 79) نیاز داریم تا حوزه یا حوزه‌هایی داشته باشیم که در تمام حالات آمیختگی همواره اشغال شوند و تمایزات حفظ گردند. پافشاری یا اشغال ضروری حوزه را با ضربدر (x) نشان می‌دهیم. یلمزلف در این نظام زیرمنطقی، علاوه بر چهار وضعیت عناصر در تقابل‌های منطقی و دو وضعیت در تقابل ساده، وضعیت هفتمی را معرفی می‌کند که اهمیت ویژه‌ای دارد. این وضعیت افزوده، وضعیت «غیرتقابلی» است و عنصر تکینه‌ای را ثبت می‌کند که از تقابل با دیگر عناصر می‌گریزد و امکانات متناقض را متناوباً درون خود مهیا می‌کند. این وضعیت هفتم دینامیسم و تقابل درونی دارد، خودمتناقض است، عنصر استثناء در مقوله است و به‌ویژه امکان مقوله تک‌عنصر را مهیا می‌کند (برای توضیحات بیشتر درباره این عنصر بنگرید به (Cigana, 2014a: 525-526 و Rasmussen, 1992: 209-210)). برای این عنصر نوع دیگری از اشغال حوزه نیاز است: اشغال بدیل (alternative)، یعنی اشغال حوزه یا حوزه‌هایی که درون یک وضعیت واحد می‌توانند به‌طور متناوب به‌جای هم حضور یابند. این اشغال بدیل را با خط مورب معکوس (\) نشان می‌دهیم. بدین ترتیب، مفصل‌بندی پیش‌منطقی هم‌بسته‌های تقابلی/غیرتقابلی چنین برون‌دادی دارد (Hjelmslev, 1975: 29):

شکل ۴: ثبت تقابل‌ها طبق روش پیش‌منطقی

در این‌جا، علامت عنصر هم‌بسته است. مشاهده می‌شود که طبق روش پیش‌منطقی، به ۷ وضعیت ممکن برای عناصر هم‌بسته نایل می‌شویم که با هم آمیختگی دارند. یلمزلف هر یک از این وضعیت‌ها را یک «آمیزه» یا «مشارک» (participant; ibid: Df 73) می‌نامد. جفت آمیزه‌های α و A: تقابل ساده را تشکیل می‌دهند، که در آن آمیزه α : بر پایه آمیختگی مفرط دو حوزه را اشغال می‌کند. جفت آمیزه‌های β : و B: همان تضاد در خوانش منطقی هستند که امکان آمیخته‌شدن و هم‌پوشی حوزه‌ها نیز برایشان در نظر گرفته شده‌است. به همین ترتیب، آمیزه‌های γ : و Γ : نقیض هم هستند و تقابل‌شان از نوع تناقض است. برای آمیزه غیرتقابلی Γ_2 : نیز یک حوزه به‌طور بدیل اشغال شده‌است، که می‌توان اشغال دو حوزه به‌طور بدیل را نیز برایش در نظر گرفت.

اکنون، مسئله امکانات ترکیبی این آمیزه‌ها مطرح می‌شود. باید توجه داشت که این آمیزه‌ها صرفاً به‌صورت جفت‌های تقابلی ظاهر نمی‌شوند. به‌علاوه، این هفت آمیزه همگی در یک سطح تعریف می‌شوند و هرگز رابطه‌ای پایگانی برایشان قابل تصور نیست. در واقع، این‌ها عناصر دستگاه جدید زیرمنطق هستند که قرار است در گلوسم‌شناسی به‌جای منطق پایه تحلیل مقوله‌ای واقع شوند. بدین ترتیب، امکان ترکیب و هم‌نشینی این آمیزه‌ها بنا بر رابطه متقابل‌شان با یکدیگر مشخص می‌شود. روابط این آمیزه‌ها، که خود در تطابق با قانون هم‌پیوستگی^{۱۷} (law of solidarity) تعیین شده‌اند، از قرار زیر است (ibid: 31):

$$\left\{ \begin{array}{c} \vdots \alpha \\ \vdots \\ \vdots A \end{array} \right\} \dagger \left\{ \begin{array}{c} \vdots \beta \\ \vdots \\ \vdots B \end{array} \right\} \dagger \left\{ \begin{array}{c} \vdots \gamma \\ \vdots \\ \vdots \Gamma \end{array} \right\} \dagger \vdots \Gamma_2$$

شکل ۵: رابطه آمیزه‌ها در زیرمنطق

در این ترسیمه، † علامت تکمیل‌گری (complementarity) است، و بدین معنی است که دو هستنده‌ای که بین‌شان تکمیل‌گری برقرار است، باید همزمان حضور داشته باشند (ن.ک. یلمزلف، ۱۳۹۷: ۸۷-۱۰۲). † علامت خودمختاری (autonomy) است، و بدین معنی است که دو هستنده‌ای که بین‌شان خودمختاری برقرار است، لازم نیست همزمان حضور داشته باشد (ن.ک. همان). به این طریق، ما به‌واسطه این هفت آمیزه می‌توانیم ۱۵ گونه نظام زیرمنطقی برای مقوله‌های یک‌عضوی (با تک‌عضو Γ_2) تا هفت‌عضوی (با هر هفت آمیزه) داشته باشیم - که البته این تعداد با توجه به دیگر امکانات نظریه گلوسم‌شناسی، که در این‌جا از ورود به آن‌ها می‌پرهیزیم، چندین برابر خواهد بود. اما پرواضح است که در نشانگان‌ها، از جمله زبان، شمار اعضای مقوله‌ها به هفت محدود نمی‌شود. ما برای امکان مفصل‌بندی مقوله‌هایی با بیش از هفت عضو، به مفهوم دیگری از مفاهیم مرتبط با زیرنظریه زیرمنطق، یعنی «بعد» (dimension; Hjelmslev, 1975: Df 88) نیاز داریم. یلمزلف هر یک از ترکیبات ممکن از هفت آمیزه را یک بعد می‌نامد و با قراردادن دو ترکیب در دو بعد، به‌صورت ماتریسی، امکان مفصل‌بندی مقوله‌هایی تا ۴۹ عضو را میسر می‌سازد. در اصل، این ابعاد را می‌توان به‌طور نامحدود افزایش داد و بدون محدودیت هر مقوله‌ای با هر گستره‌ای را تحلیل کرد، هرچند خود یلمزلف در تحلیل‌های زبانی‌اش، بنا به اقتضات تجربی، حداکثر از نظام‌های زیرمنطقی سه‌بعدی بهره جسته است. روشن است که با همان سه‌بعد می‌توان چند هزار گونه نظام زیرمنطقی را ثبت کرد.

در این توصیف ساده‌شده و خلاصه‌شده از بخشی کوچک اما بنیادی از گلوسم‌شناسی، صورت‌بندی کلی پیشنهاده زیرمنطق یلمزلف را به عنوان بدیلی برای منطق که می‌تواند پایه تحلیل مقولات نشانگان‌ها در تمامی حوزه‌ها واقع شود، از پیش چشم‌گذرانیم. چیگانا (2014b: 198) به‌درستی مدعی می‌شود که (زیر)نظریه زیرمنطق در گلوسم‌شناسی، طوری طراحی شده که بتواند «تمام ارزش‌های ممکن قابل اطلاق به مقوله‌های متعین در تمام جهان‌های زبانی (یا نشانگانی) ممکن را محاسبه کند».

۴. نتیجه‌گیری

دیدیم که در تأویل معرفت‌شناختی نظریه «ذهنیت ابتدایی» لوی برول، مفاهیم کلیدی پیشنهادی او، یعنی «آمیختگی» و «پیش‌منطق»، به ضرورتی اجتناب‌ناپذیر برای فهمی جامع از ذهنیت ابتدایی و اساساً «ذهنیت» بدل می‌شود. لوی برول در پژوهش‌هایش از یک‌سو با نقد ریشه‌ای منطق‌گرایی -نگاهی که ذهنیت علمی-منطقی خود را بر ابژه بررسی‌اش تحمیل می‌کند- نشان می‌دهد که ذهنیت اقوام ابتدایی را نباید به عنوان ذهنیتی غیرمنطقی یا ضدمنطقی، بلکه باید آن را در مقام ذهنیتی پیش‌منطقی تعبیر کرد که نسبت به اصول منطقی بی‌اعتناست؛ و از سوی دیگر، با توجه به پیوند ویژه میان عناصر بازنمایی‌ها و دیگر کارکردهای ذهنی اقوام ابتدایی، قانون آمیختگی را معرفی کرد که طبق آن ذهن و متعاقباً زیست عرفانی بی‌اعتنا به قانون امتناع تناقض قوام می‌یابد. لوی برول از این هم پیشتر رفت و عنوان کرد که دو سنخ ذهنیت متفاوت علمی-منطقی و ابتدایی، چه در جوامع ابتدایی و چه در جوامع مدرن با هم همزیستی دارند، هرچند از هم متمایز و مستقل‌اند. تفاوت اصلی در جهت‌گیری و تسلط یکی از این سنخ‌هاست.

لویی یلمزلف، در یکی از اساسی‌ترین بخش‌های علم گلوسم‌شناسی که به مفهوم «نظام» و تحلیل مقوله‌ها مربوط است، در هم‌رأیی با لوی برول در پی برپایی شالوده‌ای متفاوت از منطق برای تحلیل برمی‌آید. او با گسترش بحث ذهنیت

ابتدایی لوی برول به تمام ساختارها (یا نشانگانها) در ساحتی معرفت‌شناختی، برای تحلیل نظام‌ها و مقولات بدیل منطق را تحت عنوان فراگیر «زیرمنطق» معرفی می‌کند و به‌طور ایجابی آن را صورت‌بندی می‌کند. «پیش‌منطق»، یعنی حیطة تقابل‌های آمیخته و درهم‌آمیزی‌های متقابل، و «منطق»، یعنی حیطة تنافر و ترکیه برآمده از تفکیک و جداسازی کیفیات، هر دو از «بستر زیرمنطقی زبان/نشانگان» برمی‌آیند، یعنی ساختاری که توان صورت‌بخشی به هرگونه فحوا (purport) ن.ک. یلمزلف، ۱۳۹۷: ۱۱۵-۱۲۷ و ۱۵۲-۱۵۹ را دارد؛ چه فحوای فکری، چه حسی، چه ادراکی، چه عاطفی، چه خیالی، چه عرفانی.

ما به‌شکلی بسیار موجز، زیرمنطق مدنظر یلمزلف را در قالب یک دستگاه محاسباتی صوری تشریح کردیم. دستگاه محاسباتی ارائه‌شده در اینجا از سه جهت ناقص است و بررسی‌های بسیار گسترده‌تری را می‌طلبد. نخست از این جهت که (زیر)نظریه زیرمنطق بخشی از رویه به‌هم‌پیوسته دینامیسم گلوسم‌شناسی است و تقلیل و ارائه آن در قالب الگو تنها تصویری ابتدایی و تقریبی از این بحث عایدمان می‌کند. دوم آن که ما تنها با اتکا به مفاهیم اصلی و حذف نکات فراوان توانستیم این نمونه نسخه از زیرمنطق را ارائه دهیم. بحث زیرمنطق بسیار گسترده است، به‌طوری که مثلاً چینگانا (2014a) بیش از ۶۰۰ صفحه را به بررسی آن اختصاص داده است. و سوم آن که خود علم گلوسم‌شناسی تاکنون هیچ نسخه مشروح و کاملی نداشته (امری که در طول حیات یلمزلف متحقق نشد، و پس از او تا سال‌های اخیر مسیر آن به شکلی حداقلی پیگیری شد)، و برای روشن‌تر شدن مباحث آن هنوز پژوهش‌های موشکافانه، و نیز تطبیقی بسیاری نیاز است. امیدواریم جستار حاضر گامی ابتدایی در این مسیر برداشته باشد.

پی‌نوشت‌ها

^۱ البته گزینه سومی نیز قابل لحاظ است که به موضع غیرعقلانی‌گرایی (irrationalism) بازمی‌گردد، بدین‌سان که از ابتدا ارتباط با منطق را قطع کنیم و در انتفای منطق، گفتار صرفاً نمادین، شعری یا پوئتیک (poetic) را پیش بگیریم. جدا از این که این رویکرد هیچ‌گاه به‌طور محض در فلسفه و علوم متحقق نمی‌شود، چنین گزینه‌ای مسئله معرفت‌شناختی مورد بحث را نیز منتفی می‌کند و از دایره بررسی ما خارج می‌شود.

^۲ «آمیختگی» معادل دقیقی برای participation نیست. با این حال، از آن‌جا که این معادل پیشنهادی بدالله موقن (۱۳۸۹) در متن ترجمه کتاب لوی برول روشن است و خللی در فهم ایجاد نمی‌کند، و نیز از این جهت که این اصطلاح در این حیطة جاافتاده است، ما نیز در مقاله حاضر از همین معادل استفاده می‌کنیم. لازم به ذکر است که ما، به‌ویژه با عطف توجه به نظریه یلمزلف، معادل «تشریک» را برای participation پیشنهاد می‌کنیم.

^۳ *La morale et la science des moeurs.*

^۴ درباره تأثیرات متقابل لوی برول و حلقه مطالعاتی دور کم و نیز اختلاف دیدگاه‌های بینشان، بنگرید به: D. Merlié (2012 : 429-446).

^۵ *Les fonctions mentales dans les sociétés inferieures.*

^۶ لوی برول در متن کتابش در مقابل ذهنیت ابتدایی به کرات از عبارت «ذهن ما» و «ذهنیت ما» بهره می‌گیرد. بر خلاف برخی خوانش‌ها، از جمله خوانش موقن (۱۳۸۹)، که «ما» را غالباً به «غربی» تعبیر می‌کنند، ما در توافق با موسالیماس (۱۹۹۰: ۳۶)، و بالاخص با اتکا به توضیحات لوی برول درباره ذهنیت مدرن در فصل ۹ کتاب و کتاب دفترچه‌ها (۱۹۴۹)، این ذهنیت «ما» را به ذهنیت «علمی-منطقی» تعبیر می‌کنیم.

^۷ *Carnets.*

^۸ موقن (۱۳۸۹) گزارش خوبی از انتقادات و حمله‌ها به نظریه لوی برول ارائه داده است. همچنین بنگرید به: مقدمه موقن بر کتاب کارکردها (۱۳۸۹: ۵۷-۱)، نیز سه مقاله در *زبان، اندیشه و فرهنگ* (۱۳۷۸: ۲۴۳-۳۰۲).

^۹ یلمزلف واضع مفهوم semiotic در گفتمان ساختارگرایی است. باید توجه داشت که این اصطلاح با semiotics، که به علم بررسی نشانه‌ها یا «نشانه‌شناسی» اطلاق می‌گردد، مشتبه نشود.

^{۱۰} در مورد تاریخ، تأثیرات و موقعیت کنونی گلوسم‌شناسی بنگرید به: «مقدمه مترجم» در یلمزلف، ۱۳۹۷؛ و نیز، شاکری، ۱۳۹۹.

^{۱۱} در مورد شاخصه‌های معرفت‌شناختی گلوسم‌شناسی و قیاس آن با آرای سوسور بنگرید به: شاکری و میرزایی، ۱۳۹۴.

^{۱۲} *Principes de grammaire générale*

^{۱۳} «Structure générale des corrélations linguistiques»

^{۱۴} *La catégorie des cas*

^{۱۵} *Résumé of a Theory of Language*

^{۱۶} ساختمان این کتاب را می‌توان با آثاری چون عناصر اقلیدس، اخلاقی اسپینوزا و رساله منطقی-فلسفی ویتگنشتاین مقایسه کرد.

در این جا مجال ورود به بحث «قانون هم‌پیوستگی» وجود ندارد. برای توضیحات مبین دربارهٔ این قانون بنگرید به: Cigana, 2014a: 333-352.

References

- Almeida, Ivan (1998) Le style épistémologique de Hjelmslev. *Centro Internazionale di Semiotica e Linguistica*. Urbino.
- Cigana, Lorenzo (2013) "The Linguistic crucible: The *Deuxième Congrès International des Linguistes* as background for Hjelmslev's theory of participative oppositions". *19th ICL papers*. Geneva.
- Cigana, Lorenzo (2014a) *La nozione di "partecipazione" nella Glossematica di Louis Hjelmslev [The Notion of "Participation" in the Glossematics of Louis Hjelmslev]*. PhD thesis.
- Cigana, Lorenzo (2014b) «La notion de 'participation' chez Louis Hjelmslev: un fil rouge de la glosématique», *Cahiers Ferdinand de Saussure*, 67, pp. 191-202.
- Durkheim, Émile (1913) «Compte rendu de L. Lévy-Bruhl, 1910; et de É. Durkheim, 1912». *L'Année sociologique*, 12, 33-37.
- Durkheim, Émile (1912) *Les formes élémentaires de la vie religieuse: le système totémique en Australie* (Vol. 4). Alcan.
- Hjelmslev, Louis (1928) *Principes de grammaire générale*. Dansk. Høst.
- Hjelmslev, Louis (1935) *La catégorie des cas: Étude de grammaire générale*. Universitetsforlaget.
- Hjelmslev, Louis (1963) *Prolegomena to a Theory of Language*. Trans. Francis J. Whitfield. University of Wisconsin Press.
- Hjelmslev, Louis (1973) "Structure générale des corrélations linguistiques". *Essais Linguistiques II* (pp. 57-98).
- Hjelmslev, Louis (1975) *Résumé of a theory of language*. Trans. Francis J. Whitfield. University of Wisconsin Press.
- Jung, Carl Gustav (1983) *Man and his symbols*. New York: Doubleday.
- Lévy-Bruhl, Lucien (1949) *Les Carnets (1938-39)*. PUF. Paris.
- Lévy-Bruhl, Lucien (1971) [1903]. *La morale et la science des mœurs*. Bibliothèque de philosophie contemporaine (16. éd.). Presses Univ. de France. Paris.
- Lévy-Bruhl, Lucien (2016) [1910]. *Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures*. Hachette Livre-BNF. Paris.
- Merllié, Dominique (2012) « Durkheim, Lévy-Bruhl et la « pensée primitive»: quel différend ?», *L'Année sociologique 2012/2* (Vol. 62), pp. 429-446.
- Moughen, Yadollah (2010a) *Lucien Lévy-Bruhl va Mas'ale-ye Zebniat-hâ [Lucien Lévy-Bruhl and the Problem of Mentalities]*. Daftar-e Pajouhesh-hâye Farhangi. Tehran. {in Persian}
- Moughen, Yadollah (2010b) "Moghadame-ye Motarjem", in Lévy-Bruhl, L. (2010) [۱۳۸۹] *Kârkard-hâye Zebni dar Javâme'e Aghabmânde [How Natives Think]*. Hermes. Tehran. (Pp. 1-57). {in Persian}
- Moughen, Yadollah (1999) *Zabân, Andishe va Farhang [Language, Thought and Culture]*. Tehran: Hermes. {in Persian}
- Mousalimas, S. A. (1990) "The concept of participation in Lévy-Bruhl's 'Primitive Mentality'". *Journal of the Anthropological Society of Oxford*, 21(1), 33-46.
- Rasmussen, M. (1992) *Hjelmslevs sprogteori. Glossematikken i videnskabhistorisk, videnskabsteoretisk og erkendelsesteoretisk perspektiv*. Odense University.
- Saussure, Ferdinand. de. (1916) *Cours de linguistique générale*. ed. C. Bally and A. Sechehaye, with the collaboration of A. Riedlinger. Lausanne and Paris: Payot.
- Shakeri, M. A., Mirzaei, A. (2016) "Immanent Linguistic Epistemology in Saussure and Hjelmslev: A Comparative Study". *Language Science*, 3(5), 140-117. doi: 10.22054/l.s.2016.7522 {in Persian}
- Shakeri, Mohammad Amin (2018) "Pishgoftâr-e Motarjem", in Hjelmslev, L. (2018) [۱۳۹۷] *Tambidât-i bar Nazâriye-ye Zabân, [Prolegomena to a Theory of Language]*. Khârazmi. Tehran. (Pp. 7-33). {in Persian}
- Shakeri, Mohammad Amin (2020) "Hjelmslev in the History of Linguistic Ideas: An interview with Christian Puech and Sémir Badir". *IQBQ*. 11 (1): 359-386. {in Persian}